

BERBERJUWELEN UIT MAROKKO

Els De Palmenaer & Frederik Tielens

Bij wijze van voorbeeld worden in deze bijdrage drie Marokkaanse juwelentypes waarin diverse munten zijn verwerkt onder de loep genomen. Els De Palmenaer licht in het eerste deel de herkomst en betekenis van deze Marokkaanse juwelen uit de collectie van het Etnografisch Museum Antwerpen toe. Vervolgens beschrijft Frederik Tielens de geschiedenis van deze munten, dateert en identificeert ze.

DE BETEKENIS VAN BERBERJUWELEN EN HUN MUNTEN

Els De Palmenaer

Marokko: een Maghrebland

In 2006 viert het koninkrijk Marokko de vijftigste verjaardag van zijn onafhankelijkheid. Na een jarenlang bewind onder Frans protectoraat werd in 1955 de eerste Marokkaanse regering geïnstalleerd door sultan Mohammed V die uit ballingschap was teruggekeerd¹. Precies een halve eeuw geleden dus, werd de overheersing door een Westerse mogendheid beëindigd. Op cultuurhistorisch vlak was Noord-Afrika uiteraard reeds langer getuige van veroveringen door vreemde volken. Hierbij onderscheidt men in grote lijnen de opeenvolgende heerschappijen van de Feniciërs vanaf 1200 v. C., de Romeinen vanaf 100 v. C tot 500 n. C. en de Arabieren vanaf de 7de eeuw (Grammet 1998: 21; Helfritz 1978: 21).

Zoals blijkt uit haar Arabische naam maakt het koninkrijk Marokko of “al-Mamlaka al-Maghribiya”, samen met de huidige staten Algerije, Tunesië en Libië deel uit van de Maghreb, het gebied in Noordwest-Afrika dat wordt begrensd door de Middellandse Zee, de Atlantische Oceaan, de Sahara en de Libische woestijn. Het Arabische woord Maghreb wordt vertaald als ‘daar waar de zon ondergaat’ en in een ruimere interpretatie het ‘Westen van de Arabieren’. De expansie in oost- en westelijke richting vanuit het Arabisch schiereiland door islamitische troepen nam een aanvang kort na de dood van de profeet Mohammed (632 n. C.). Voor de inval van de Arabieren in de 7de eeuw was Noord-Afrika het woongebied van diverse Berbersprekende bevolkingsgroepen. Net zoals de overwonnen volken ten oosten van het Arabisch schiereiland namen zij de islam geleidelijk aan, maar behielden hun eigen tradities,

---

¹ Mohammed V werd in 1961 opgevolgd door Hassan II. De huidige Marokkaanse koning Mohammed VI besteeg de troon in 1999.

organisatie en hun eigen taal. Met het verstryken van de eeuwen en de voortgaande Arabische kolonisatie kreeg de Maghreb een steeds duidelijker Arabisch karakter. Vandaag zijn Marokko, Algerije en Tunesië in naam én wezen Arabische staten. Tegenwoordig zijn de diverse Berbersprekende gemeenschappen (Helfritz 1978: 21-30, Keuchenius s.d., Nicolai 1977:7).

*Geografische kaart van Marokko
(uit "Magisch Marokko", Ivo Grammet, 1998)*

Vandaag bestaat de Marokkaanse bevolking naar culturele achtergrond uit een meerderheid van Berber- en Arabisch sprekende groepen. Daarnaast is er een kleine groep joden² en de zogenaamde 'harratin'. Deze laatste groep omvat de nakomelingen van vroegere West-Afrikaanse slaven. Hoewel tegenwoordig sterk geassimileerd met de Berbersprekende bevolking in Zuid-Marokko, zijn zij fysiek donkerder. Vermeldenswaardig zijn tevens de Gnawa die voor het merendeel afstammelingen zijn van voormalige slaven uit de gebieden die min of meer samenvallen met het historische koninkrijk Ghana. De Gnawa richtten genootschappen op waarbij culturele

² Talrijke joodse families migreerden uit Marokko in de jaren 1956 en 1967. De grootste groep hiervan vertrok naar Israël.

invloeden van Zwart-Afrika en de islam met elkaar werden versmolten³. Voor een buitenstaander is het antropologische onderscheid tussen Arabieren, Berbers en joden moeilijk, daar de Arabieren ook dikwijls gearabiseerde Berbers zijn en ook een deel van de joodse bevolking werd ‘geberberiseerd’. De Berbersprekende groepen bewonen vooral de Marokkaanse bergstreken en het platteland en hebben duidelijk een landelijke cultuur. De Arabieren daarentegen leven hoofdzakelijk in de stedelijke centra.

Vroeger toonde de traditionele klederdracht duidelijker aan of iemand tot de Berberse of Arabische gemeenschap behoorde. Omwille van de snelle evolutie van de klederdrachten is ook dit gegeven snel aan het veranderen. Tot de belangrijkste Marokkaanse kledingstijlen behoren de Berbertraditie met gedrapeerde kledij en de Arabische met in vorm gesneden en genaaide kledij. De rurale Berbergemeenschappen droegen traditioneel hoofdzakelijk rechthoekige geweven lappen stof die zoals in de Oudheid om het lichaam werden gewikkeld (zie afb. 1). De geweven stoffen worden samengehouden met kledingspelden (fibulae) en een gordel. Tot de traditionele garderobe van de stedelingen behoren onder meer de *djellaba*⁴, geweven zijden gordels en pasklare kaftans vervaardigd met verfijnde uit het Midden-Oosten afkomstige kleermakerstechnieken. Met de oprichting van het Franse protectoraat in 1912 werden op grote schaal Westerse kledingstijlen overgenomen en aangepast aan de lokale smaak. In de loop der tijd ontstond ook een wisselwerking tussen de rurale en de stedelijke kledij. Plattelandbewoners namen stilaan klederdrachten over uit de stad en door de enorme inwijking in de grote steden van rurale Berbers die hun identiteit probeerden te bewaren, oefende ook de rurale Berberkleding een invloed uit op de steden (Besancenot 2000; Grammet 1998: 152, Mann 2000: 23, 27, 153).

Berber of Amazigh?

Er bestaan diverse meningen over de oorspronkelijke herkomst van de Berbers. Zeker is dat ze de basis vormden voor de Noord-Afrikaanse bevolking en dat ze zich hebben vermengd met migranten en bezetters. De Berbers worden meestal omschreven als de oorspronkelijke bevolking die voor de inval van de Arabieren in de 7de eeuw het gebied van Marokko tot Libië bewoonden. Hoewel de Berbergroepen over een gezamenlijk verspreidingsgebied beschikten in Noord-Afrika en er ook historische koninkrijken van hen bekend zijn, toch hebben ze zich nooit verenigd in een uniforme staat. De Berbercultuur wortelt van oudsher in een ‘tribale’ samenleving bestaande uit duizenden fracties en clans. Het was de ‘stam’ die tot in de 20ste eeuw de identiteit van het individu bepaalde. Volgens Vandenbroeck (2000:19-20) is Berber een overkoepelende benaming voor een culturele groep en dient men voorzichtig om te gaan met het woord ‘Berber’ als een etnische groep.

³ Hun activiteiten zijn tegelijk muzikaal en therapeutisch en hebben te maken met rituelen en initiaties. De Gnawa zijn sterk vertegenwoordigd in de streek van Essaouira.

⁴ Arabisch woord ‘voor mantelkleed met kap’ oorspronkelijk door mannen gedragen. Vandaag dragen zowel mannen als vrouwen in de steden als op het platteland dergelijke koker-vormige kledij.

1. *Berbervrouw met gedrapeerde kledij, sieraden en fibulae*
(uit "Costumes du Maroc", Jean Besancenot, 2000, Planche 43: Femme des Issafène)

Het woord Berber zou zijn afgeleid van het Latijnse *barbarus*, waarmee de Romeinen alle ‘onbeschaafde’ niet-Romeinen aanduidden en werd later door de Arabische bezetter overgenomen. Op hun beurt namen de Fransen deze term over om de Berbersprekende bevolking van de Arabische te onderscheiden. Feit is dat de Berbers deze benaming niet gebruiken en naar zichzelf verwijzen met diverse namen. De bekendste hiervan is *Amazigh* of ‘vrije man’, (mv. *Imazighen*) een woord algemeen gebruikt door de Berbers van de Midden-Atlas om hun eigen identiteit ten overstaan van de Arabische gemeenschap aan te duiden. Volgens Vandenbroeck (2000:20) pogen de Berbers in het kader van de politiek-culturele bewustwording tegenover het ‘Arabische’ nationalisme van de Maghrebstaten, de term *Amazigh* steeds meer algemeen ingang te doen vinden als vervanging van Berber, dat voor velen herinneringen oproept aan de kolonisatie en de Europese definitie van lokale entiteiten. Volgens Grammet (mondellinge communicatie, 2004) streeft men in het huidige Marokko bovendien naar een uniform Berberschrift gebaseerd op oude *tifinagh*-tekens⁵ waardoor de regionale dialecten van de gesproken taal worden overkoepeld en de eenheid van de diverse Berbergroepen wordt versterkt⁶.

De juwelen

Vanaf de prehistorie tot op vandaag tooien mensen zich om diverse redenen met juwelen. Sieraden zijn onder meer een teken van beschaving waardoor de mens wordt verheven tot een cultuurwezen. Ze maken ons niet alleen mooier en aantrekkelijker, ze vormen tegelijk ook een belangrijk onderdeel van de onderlinge communicatie. Juwelen sturen signalen uit van de drager naar de waarnemer en kunnen ons bijvoorbeeld vertellen tot welke gemeenschap iemand behoort, wat zijn sociale status en geloofsovertuiging zijn. Een aparte categorie van sieraden zijn de talisman en de amulet⁷. Deze voorwerpen beschermen de drager ervan tegen de meest uiteenlopende gevaren of ongemakken (Walgraeve 1995: 5, 26, 122-136).

Alle sieraden die in deze bijdrage aan bod komen zijn afkomstig uit rurale Marokkaanse gebieden, meer bepaald uit het Anti-Atlasgebergte (afb. 2), het Rifgebergte (afb. 3) en de Presahara (afb. 4). In tegenstelling tot de rijkere stedelijke centra waar men een voorkeur heeft voor gouden juwelen, is het basismateriaal in de bergstreken en op het platteland hoofdzakelijk zilver. Slechts uitzonderlijk vindt men ook goud in de ruraal joodse middens.

Het ‘witte metaal’ werd enerzijds gewonnen uit de plaatselijke zilverbijlen van Taza, Tazelaght en Zaouganden en anderzijds ook gerecupereerd uit onder meer zil-

⁵ *Tifinagh*: oorspronkelijk het alfabet van de Toeareg overgenomen en aangepast door de Berbers van Marokko.

⁶ De algemene term waarmee de diverse dialecten van de Berbertaal worden omschreven is *Tamazight*. De vijf hoofdlecten zijn alle aftakkingen van de Semitisch/Hamitische (Afro-Aziatische) taalgroep.

⁷ In het middeleeuwse Latijn is *amula* een olieflesje, in het Frans van de 16de eeuw werd dit omgevormd tot *amulette*. Van olie of balsem sloeg de betekenis over op alle weldadige middelen die worden gedragen om zich tegen ziekte te beschermen of allerlei kwaad af te weren. Talisman is afgeleid van het Arabisch *tilasm* (letterlijk toverbeeld) en werd in het Spaans een voorwerp dat geluk brengt.

veren muntstukken zoals de oude Spaanse duro en peseta met de beeltenis van Alfons XII, de Franse ecu met de beeltenis van Napoleon, de Oostenrijkse Maria-Theresiadaalder⁸ en de ‘duro Hassani’ geslagen in Frankrijk voor rekening van sultan Moulay Hassan I (cfr. *infra* Tielens). De ingevoerde munten werden zowel gesmolten ofwel volledig gebruikt als onderdeel van de sieraden (Grammet 1998: 213).

Zilversmeedkunst is een mannelijke bezigheid en was traditioneel in handen van joodse juweliers die werkten volgens de ‘Hispano-Moorse’ edelsmeedtechnieken, meegebracht uit Spanje. De juwelen vertonen de typische geometrische vormgeving (rechthoeken, cirkels, driehoeken, ruiten...) kenmerkend voor de plaatselijke rurale culturen vermengd met een Hispano-Moorse vlakopvulling met arabesken en gestileerde bloemmotieven.

Traditioneel zijn Marokkaanse juwelen een onderdeel van een verlovingsgeschenk of een bruidsprijs en eigendom van de vrouw. In de loop der jaren wordt deze juwelenschat verder uitgebreid totdat men over meerdere exemplaren van een bepaald type beschikt. Tot de meest voorkomende juwelentypes van de vrouwen uit de rurale gebieden behoren zilveren voorhoofdbanden, kledingspelden (fibulae), oorhangers, halssnoeren, amuletten en een aantal ringen ter versiering van handen, armen, enkels en haarkapsels. Als persoonlijk bezit beheert de vrouw haar juwelen naar eigen goeddunken en kan zij deze zonder toestemming van haar man verkopen. Op die wijze zijn opsmukartikelen een teken van haar financiële onafhankelijkheid en vormen ze een materiële zekerheid bij een eventuele scheiding. In financiële noodsituaties kan ook de man in overleg met zijn echtgenote een deel van de juwelen verkopen. Na het overlijden van een vrouw worden de juwelen aan haar dochters doorgegeven en indien er geen kinderen zijn, gaan ze terug naar haar moeder. De juwelen worden gedragen volgens welbepaalde normen en gedragscodes en bepalen de sociale status en welstand van een familie. Slechts een paar keer per jaar, tijdens speciale gelegenheden, zoals huwelijks- en moussemfeesten⁹, tooien vrouwen zich met hun volledige uitzet. Nochtans vinden Berbervrouwen het ook gewoon om in het dagdagelijkse leven juwelen te dragen en dit zelfs tijdens het zware werk op het land (Grammet 1998: 212; Bellakhadar 2002:117).

Zoals hierboven reeds vermeld gebruikten Berbervrouwen traditioneel – en destijds ook de joodse vrouwen – in de rurale Marokkaanse gebieden kledingspelden om hun gedrapeerde kledingstukken aan elkaar vast te pinnen.

---

⁸ *Duro* betekent in het Spaans ‘hard’ en verwijst naar de grootste zilveren munt (5 peseta, 25 gram) die toen in omloop was. De Maria-Theresiadaalder is vooral bekend als ruilmunt voor handel met de Arabische wereld.

⁹ Jaarlijkse grote collectieve feesten ter ere van een bepaalde heilige of tijdens de oogst.

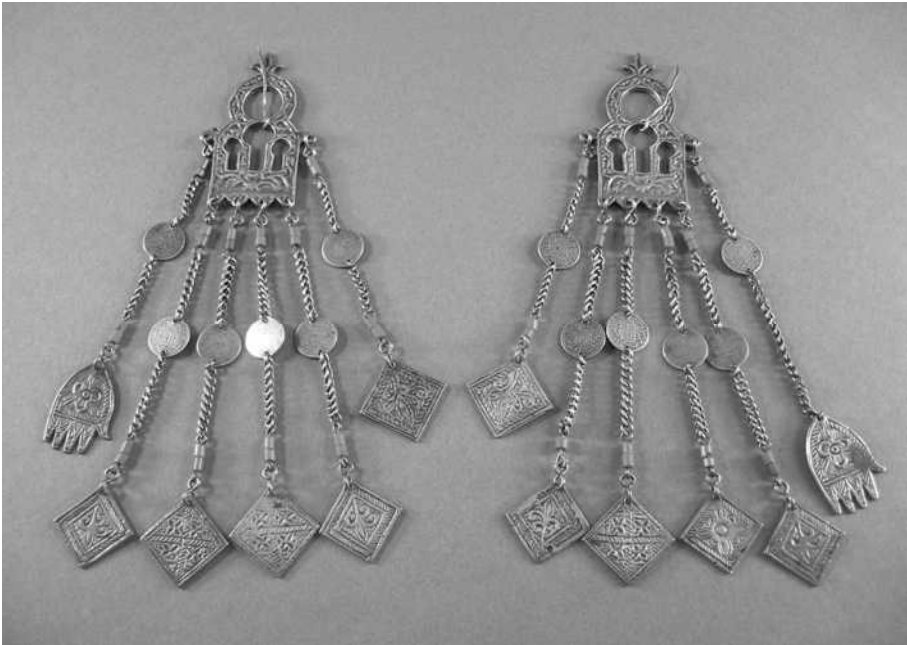

2. Tizerzai 'n tawka – fibulae 'met wormgaatjes'
 Ida ou Semlal-bevolking, westelijke Anti-Atlas (Zuid-Marokko)
 Zilver, email, H. 44 cm
 Etnografisch Museum Antwerpen (AE 2003.20.8)

Afbeelding 2 illustreert zo'n paar zilveren kledingspelden afkomstig van de Ida ou Semlal-bevolking uit de Westelijke Anti-Atlas. De fibulae zijn vervaardigd in de *tawka*- of wormgaatjes-techniek, een zeer specifieke metaalbewerking waarbij talrijke zilveren buisjes in een driehoekig kader naast elkaar worden gesoldeerd. Dit type van fibulae wordt dan ook *tizerzai 'n tawka* genoemd, letterlijk 'spelden met wormgaatjes'. De driehoekige ornamenten zijn versierd met zilveren elementen en opgevuld met groen en geelkleurig email. De basiskleur voor het email werd vroeger bekomen door het verpulveren van ingevoerde groene en gele glaskralen uit Bohemen en Murano. Later werd ook gebruik gemaakt van geïmporteerd Europees email-poeder. Beide spelden worden samengehouden door een zilveren ketting met een pectoraal bestaande uit een bolvormig element (*tagmout*) waaraan munten zijn be-

vestigd. De hoge technische kwaliteit van het zilversmeedwerk en de stijlkenmerken laten vermoeden dat dit exemplaar ca. 1900 werd vervaardigd. Deze hypothese wordt onder meer gestaafd door de ouderdom van de muntstukken die in de fibulae zijn verwerkt (cfr. *infra* munten verwerkt in de juwelen). Bepaalde juwelentypes, zoals dit voorbeeld, met een hoge technische perfectie worden aan de joodse zilversmeden toegeschreven. Zeker tot in de jaren 1950-1960 (de exodus van de joden) leefden in de rurale Marokkaanse gebieden nog vele joodse gemeenschappen samen met Berbersprekende bevolkingsgroepen zoals bij de Ida ou Semlal. De joodse zilversmeden werkten er zowel voor eigen geloofsgenoten als voor de Berbers met wie ze samenleefden (Grammet 1998).

3. *Aserhnas* – paar hangers
Jbala-bevolking, Rif (Noord-Marokko)
 Zilver, muntstukken, glaskralen, H. 20 cm
 Etnografisch Museum Antwerpen (AE 2003.20.24)

Dit paar zilveren hangers (*aserhnas*) met munten is afkomstig uit het Noordwesten van Marokko. Deze Mediterrane regio – grotendeels gevormd door het Rifgebergte – is het woongebied van de *Jbala* met als belangrijkste rurale handelscentra Chefchaouen en Ouazzane en de steden Tanger en Tetouan. Kenmerkend voor de *Jbala*-regio zijn de *aserhnas* zoals hier afgebeeld. Vrouwen spelden deze hangers vast ter hoogte van de slapen aan de hoofddoek onder hun hoed of gebruikten deze ook als fibulae. De *aserhnas* zijn opgebouwd uit een pin, waaraan soms een ring is bevestigd, en versierd met pendants. In dit voorbeeld zijn de vaste elementen uitgewerkt in de vorm van vier hoefijzerbogen, één van de hoofdkenmerken van de Arabische architectuur (zie afb. 5). De kettingschakels worden onderbroken door glaskralen en

muntstukken die werden geslagen tussen 1881 en 1904 (cfr. *infra* Tielens). Elke hanger is voorzien van vijf vierkante gegraveerde plaatjes en een handvormig amulet (*khamisa*). Zoals de hierboven beschreven fibulae weerspiegelen deze kleinoden een symbiose van de diverse in Marokko levende cultuurgemeenschappen. De handamulet behoedt de drager in het alledaagse leven tegen allerlei ongemakken en behoort zowel tot de joodse als islamitische magische wereld. De *khamisa* verjaagt het boze oog, zorgt voor een goede gezondheid en trekt geluk (*baraka*) aan. In de islam is de handamulet een sterk verspreid symbool voor de hand van Fatima, de dochter van de profeet Mohammed. De vijf vingers verwijzen naar de vijf pijlers van het islamitische geloof namelijk de geloofsbelijdenis, het verplichte gebed, het geven van aalmoezen, het onderhouden van de *ramadan* en de voorgeschreven bedevaart naar Mekka (Grammet 1998, Rabaté 1999).

4. Haarversiering met muntstukken
Oases van Jbel Bani, regio Fomz Guid, Presahara (Zuid-Marokko)
Vezel, muntstukken, omtrek 29 cm
Etnografisch Museum Antwerpen (AE 2003.9.3)

Van recentere makelij is dit eenvoudige sieraad waarbij Marokkaanse munten worden gecombineerd met Nederlandse guldens uit de jaren 1950-1960. Vrouwen dragen dit type sieraad als halssnoer of als hoofdtooi bovenop hun sluier waarbij de munten op het achterhoofd neerhangen. Dit exemplaar is afkomstig uit de regio van Fomz Guid in het uiterste zuiden van Marokko aan de rand van de Sahara, het uitgestrekte woongebied van de nomaden. In het Presaharisch gebied met grindduinen (*ergs*) is het leven geconcentreerd rond de oases van Jbel Bani waar verschillende bevolkingsgroepen leven in extreme omstandigheden. Het talrijkst zijn de *harratin*, de nakomelingen van West-Afrikaanse slaven die reeds eeuwen het grensgebied met de Sahara bewonen. Deze zwarte bevolking, die aanvankelijk als onder-

geschikte horigen werkte voor rijke Berberfamilies, hebben zich in de loop der tijd met hen versmolten. Zowel de afstamming van de bevolking als de geografische ligging hebben als gevolg dat de meeste juwelen in deze regio een uitgesproken Zwart-Afrikaanse inslag hebben. Hoewel het afgebeelde voorbeeld dit niet aantoont, is dit merkbaar in hun juwelen door het gebruik van kleurrijke geïmporteerde kralen. Omwille van de moeilijke leefomstandigheden in de oases produceren de Bebergemeenschappen hun juwelen niet ter plaatste maar kopen ze aan in de noordelijker handelscentra zoals bijvoorbeeld Taznakht (Grammet 1998:19; Rabaté 1996: 173, 176-177).

5. De gerenoveerde moskee Koutoubia te Marrakech
(foto: Els De Palmaer, Etnografisch Museum Antwerpen, 2003)

GESCHIEDENIS, DATERING EN IDENTIFICATIE VAN DE MUNTEN

Frederik Tielens

Marokko en de Westerse mogendheden begin 19de eeuw

De munten van deze juwelen vertellen niet alleen iets over het tijdstip waarin ze in de Berberjuwelen werden verwerkt, ze getuigen ook over de politieke en economische geschiedenis van het gebied vanwaar deze afkomstig zijn, het huidige koninkrijk Marokko. De munten weerspiegelen namelijk de Europese invloed op de lokale politiek van het land op het einde van de 19de eeuw. De Europese aanwezigheid dateert uiteraard niet van destijds, maar begint volgens de moderne geschiedenis op het einde van de Spaanse Reconquista (15de eeuw), dit is het ogenblik waarop de moderne kolonisatie een aanvang nam. Toen werd dit Noord-Afrikaanse gebied door Europeanen als eerste bezetting buiten het Iberische schiereiland heroverd van de Moren. Dit gegeven was meteen ook het startschot van de grote ontdekkingsreizen en de kolonisatie buiten Europa, geïnitieerd door Portugal en Spanje. Met de verovering van de stad Ceuta¹⁰ in 1415, zette Portugal als eerste christelijke natie voet op het Afrikaanse continent. Zo werd van *padrão*¹¹ tot *padrão* de wereld in kaart gebracht met als oorspronkelijke drijfveer het woord van God te verspreiden. Marokko was het land dat lange tijd werd beschouwd als het einde van de wereld, eindigend voorbij kaap Bojador. Hoewel deze regio sedert de 15de eeuw regelmatig werd bezocht door Europese handelaars, toch kon het land tot op het einde van de 19de eeuw een onafhankelijkheid bewaren tegenover deze westerse indringers.

Pas in de tweede koloniatiegolf van Afrika kwam Marokko terug in de belangstelling. In het begin van de 19de eeuw toen de slavernij in de meeste wereldrijken afgeschaft werd en de exploratie van het Afrikaanse binnenland een bijzondere aandacht begon te krijgen, begon de Europese inmenging in de lokale politiek van Marokko. Frankrijk was er als eerste bij in 1841, toen een conflict werd uitgelokt met de Alaoutische sjerief Abd-Er-Rahmane wegens het feit dat hij Abd-El-Kader¹² gesteund had tijdens zijn revolte tegen de Fransen.

Het was Moulay-Abdel-Aziz die door interne strijd en onder druk van de Europese mogendheden Marokko overleverde. In 1845, werd dit in het verdrag van Tangiers opgelegd door marechal Bugeaud en kregen de Fransen officieel een voet binnen in Marokko.

Vanaf 1900 veroverde Frankrijk de grensgebieden tussen Algerije en Marokko en de zuidoostelijke provincies van het Sjerifijnse rijk¹³ om zagezegd vrede te brengen in deze gebieden. Op hetzelfde ogenblik bekwam Frankrijk een overeenkomst met Engeland en Spanje over de verdeling over dit oostelijk deel van de Maghreb

---

¹⁰ De stad Ceuta kwam later in Spaanse handen en is vandaag nog steeds een Spaanse stad.

¹¹ De *padrão* is een mijlpaal die de Portugese ontdekkingsreizigers plaatsten bij elk nieuw stuk land dat ontdekt werd.

¹² Abd-El-Kader was de leider van de weerstand tegen de Franse aanwezigheid in Algerije.

¹³ De sultan van Marokko was tegelijk de wereldlijke als geestelijke leider en werd beschouwd en vereerd als een 'heer' of *sjerief*, een afstammeling van de profeet Mohammed.

(1904), maar dit was zonder rekening te houden met de reactie van Duitsland. Op 30 maart 1905 kwam keizer Wilhelm II aan in Tangiers en verkondigde zijn standpunt over een “vrij Marokko, open aan vreedevolle concurrentie tussen alle naties.” Dit was het begin van een internationale crisis. Onder druk van Duitsland werd een conferentie georganiseerd te Algeciras (1906) waarbij Marokko onder internationale controle geplaatst werd. Ondanks de akkoorden vervolgde Frankrijk haar politiek van militaire penetratie en kreeg uiteindelijk de overmacht over de Makhzen¹⁴ (1907-1908). In februari 1909 erkende Frankrijk de economische invloed van Duitsland in Marokko.

Wegens de duidelijke onmacht van de Makhzen ten overstaan van de buitenlandse penetratie, werd Fez omsingeld door revolterende ‘stammen’. Op 21 mei 1911, vroeg sultan Moulay Hafid aan de Fransen om de stad te bevrijden, maar Duitsland beantwoordde zijn vraag met het sturen van het oorlogsschip ‘Panther’ naar Agadir en van beide kanten van de Rijn bereidde men zich voor op de oorlog. Als wederdienst voor de terugtrekking uit de Marokkaanse zaak, verkreeg Duitsland van Frankrijk als compensatie een deel van Congo en Ubangui in Frans Equatoriaal Afrika.

Sindsdien had Frankrijk vrije voet in Marokko. Op 30 maart 1912 werd een Frans protectoraat uitgeroepen over het grootste gedeelte van Marokko tijdens de conventie van Fez; de rest van het gebied, de noordelijke zone, de enclave van Ifni en Tarfaya ten zuiden van het Sjerifijnse rijk werd overgedragen aan Spanje. Tangiers echter bleef onder internationaal statuut. Volgens Wesseling (1991:441) schiep het Verdrag van Fez in theorie een soort dubbele macht in Marokko. De sultan behield de soevereiniteit in het land, maar gaf de controle over justitie, defensie, diplomatie en financiën uit handen. Hij kon niets doen zonder toestemming van de Fransen. Omgekeerd konden de Fransen ook niets doen zonder toestemming van de sultan, maar dat was meer theorie dan praktisch. Het systeem van dubbel bestuur ontwikkelde zich in de praktijk tot een stelsel van direct bestuur door Frankrijk. Van de Marokkaanse staat bleef alleen de vorm bestaan. De inhoud werd Frans. Frankrijk en Spanje bleven in het gebied tot aan de onafhankelijkheid van Marokko in maart 1956.

Datering en identificatie van de munten

1 dirham zilver AH 1313, Abdul Aziz I   2½ dirham zilver AH 1320, Abdul Aziz I

De kledingspelden (zie afb. 2) bevatten enkel Marokkaanse munten geslagen tijdens de regeringen van de koningen Hassan I (AH 1290-1311) en Abdul Aziz I (AH

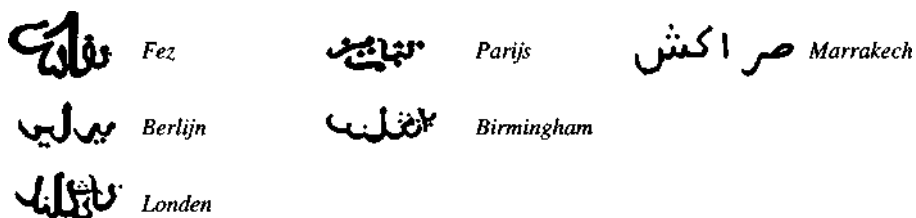
¹⁴ Makhzen (Arabisch woord voor schatkist), in ruime zin de centrale macht van Marokko.

1311-1326) en zijn gedateerd tussen AH 1311 en 1321 (1894-1904)¹⁵. Hiervoor werden munten van 1 en 2½ dirham gebruikt. Het paar *aserhnas* of hangers (zie afb. 3) echter, bevatten enkel muntstukken van een ½ dirham gedateerd tussen AH 1299-1321 (1882-1904).

½ dirham zilver AH 1299, Hassan I   ½ dirham zilver AH 1314, Abdul Aziz I

De Marokkaanse munten verwerkt in de hierboven vermelde juwelen werden geslagen in het buitenland, namelijk door de toenmalige imperialistische mogendheden. Inderdaad, op het einde van vorige eeuw, wanneer het Afrikaanse continent voor een groot gedeelte reeds verdeeld was tijdens de Conferentie van Berlijn¹⁶ onder de Europese koloniale mogendheden, bleven er nog steeds een aantal gebieden over in Afrika die gevoelig lagen op diplomatisch vlak. Marokko was één van die gebieden waarop verschillende landen hun oog hadden laten vallen hadden. Op numismatisch vlak valt die situatie op door de verschillende munthuizen die in deze periode munten sloegen voor Marokko: Parijs, Berlijn en Londen.

Muntmerken op de Marokkaanse munten vanaf 1873.

Zoals hoger vermeld kan men op de munten de verschillende herkomst van de munten terugvinden via hun muntmerken. In de juwelen beschreven in dit artikel kan men munten terugvinden afkomstig van drie verschillende Europese hoofdsteden die verwijzen naar de hoofdrolspelende landen in de Marokkaanse kwestie in het begin van de 20ste eeuw, Frankrijk, Engeland en Duitsland.

Wat de munten zelf betreft is het interessant aan te halen hoe de dirham geleidelijk gekoppeld werd aan de Franse standaard (Latijnse Unie¹⁷). De eerste Marokkaanse munten van Europese invloed werden geslagen voor sultan Mohammed III in 1787 (AH 1201). Deze munten werden echter nooit in omloop gebracht en dit omwille van twee redenen: a) het overlijden van de sultan en b) het verkeerde muntmerk,

¹⁵ AH: Anno Hegira, Mohammedaanse tijdrekening beginnend vanaf onze jaartelling 622, “de vlucht van de Profeet”.

¹⁶ Conferentie van Berlijn georganiseerd door de Duitse kanselier Bismarck (1885).

¹⁷ De Latijnse Monetaire Unie is een van de eerste pogingen voor monetaire standaardisatie opgericht in 1865 en duurde tot in 1926.

Madrid i.p.v. Marrakesh. Een foutieve aanduiding die juist gebeurde op het moment dat de nieuwe sultan de oorlog had verklaard aan Spanje, het land waar de munten geslagen werden. De eerste machinaal geslagen munten die echt in omloop werden gebracht, werden uitgegeven in AH 1299 (1881), en waren afkomstig uit de volgende Europese munthuizen: Parijs, Poissy, Berlijn, Birmingham en Londen, met de volgende denominaties: 1, 2, 2½, 5 and 10 mazunas, ½, 1, 2½, 5 en 10 dirhams of 1 rial.

Vanaf AH 1320 (1902) werden de zilveren fracties van de rial gedevalueerd met ongeveer 17 % om aan de standaard van de Latijnse Unie te voldoen; de rial werd equivalent aan 5 francs, i.e. 25 g Ag (900 ‰), in vergelijking met de vorige 29,16 g Ag (900 ‰)¹⁸. In 1920 werd het Franse monetaire systeem ingevoerd en de munten kregen vanaf dan een Franse legende.

De munten van de kledingspelden (afb. 2) en van de *aserhnas* (afb. 3) dateren uit de overgangperiode, juist voor de invoering van de Franse standaard.

5 franc zilver AH 1352, Mohammed V   10 franc kopernikkel AH 1366, Mohammed V

1 gulden zilver 1955, koningin Juliana

Wat de haarversiering (zie afb. 4) betreft is er een interessante vaststelling te maken. In dit sieraad zijn volgende munten verwerkt: zilveren Nederlandse guldens van de jaren '50 en Marokkaanse 10 frankstukken uit kopernikkel. Bovendien zijn er ook nog verschillende zeer sterk afgesleten Marokkaanse 5 frankstukken uit zilver terug te vinden.

Hoe de guldens in Marokko in omloop werden gebracht om uiteindelijk te worden verwerkt in een haartooi van een vrouw uit de Presahara is niet met zekerheid te achterhalen. Zijn het guldens van Marokkanen die na de Tweede Wereldoorlog migreerden naar Nederland? Werd het geld door hen opgestuurd aan familieleden of brachten ze het mee bij een bezoek aan hun vaderland? Of verzeylden deze munten mogelijk in Marokko via Nederlandse toeristen...?

¹⁸ Gelijk aan 5,83 francs.

Munten verwerkt in de juwelen

Detail van de munten van de fibulae (AE 2003.20.8)

Munten verwerkt in de fibulae:

2½ dirham, ¼ rial AH 1316 (1899) 7,32 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Parijs (343.891 ex.)	1 dirham, ⅓ rial AH 1311 (1894) 2,90 g, 835 ‰ Ag Hassan I (AH 1290-1311) Parijs (1.889.586 ex.)
2½ dirham, ¼ rial AH 1321 (1904) 6,125 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Berlijn (4.450.000 ex.)	1 dirham, ⅓ rial AH 1315 (1898) 2,90 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Parijs (1.141.680 ex.)

Detail van de munten van de aserhnas (AE 2003.20.24)

Munten verwerkt in de *aserhnas*:

$\frac{1}{2}$ dirham, $\frac{1}{20}$ rial AH 1299 (1881-82) 1,4558 g, 835 ‰ Ag Hassan I (AH 1290-1311) Parijs (13.527.335 ex.)	$\frac{1}{2}$ dirham, $\frac{1}{20}$ rial AH 1319 (1902) 1,4558 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Parijs (572.698 ex.)
$\frac{1}{2}$ dirham, $\frac{1}{20}$ rial AH 1311 (1894) 1,4558 g, 835 ‰ Ag Hassan I (AH 1290-1311) Parijs (1.716.060 ex.)	$\frac{1}{2}$ dirham, $\frac{1}{20}$ rial AH 1320 (1903) 1,4558 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Parijs (2.397.327 ex.)
$\frac{1}{2}$ dirham, $\frac{1}{20}$ Rial AH 1316 (1899) 1,4558 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Parijs (1.193.323 ex.)	$\frac{1}{2}$ dirham, $\frac{1}{20}$ rial AH 1321 (1904) 1,4558 g, 835 ‰ Ag Abdul Aziz I (AH 1311-1326) Londen (2.105.000 ex.)

Details van de munten van de haarversiering (AE 2003.9.3)

Munten verwerkt in de haarversiering:

5 francs AH 1347 of 52 (1930 of 35) 5 g, 680 ‰ Ag Mohammed V (AH 1376-1381) ? ex.	1 gulden 1955 6,5 g, 720 ‰ Ag Juliana I 37.500.000 ex.
10 francs AH 1366 (1949) 6,8 g, Cu/Ni Mohammed V (AH 1376-1381) 20.000.000 ex.	1 gulden 1957 6,5 g, 720 ‰ Ag Juliana I 27.000.000 ex.
1 gulden 1954 6,5 g, 720 ‰ Ag Juliana I 6.600.000 ex.	1 gulden 1965 6,5 g, 720 ‰ Ag Juliana I 5.000.000 ex.

BIBLIOGRAFIE

Jamal BELLAKHADAR, *Maghreb. Artisans de la Terre*, Paris 2002.

Jean BESANCENOT, *Costumes du Maroc*. Edisud / La Croisée des Chemins, 2000.

Ivo GRAMMET, *Magisch Marokko*, Tervuren: Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, 1998.

Hans HELFRITZ, *Marokko. Berberburchten en koningssteden van de islam*. Cantecler bv de Bilt, 1978.

Anthon KEUCHENIUS, *De drie pijlers van democratie. Een onderzoek naar voorwaarden voor succesvolle democratiseringen in drie Arabische landen*. <http://users.belgacom.net/ethesis7/democratie2.htm>

C.L. KRAUSE, C. MISHLER, C.R. BRUCE, *Standard Catalog of World Coins*, 1987.

J. LECOMPTE, *Monnaies et Jetons des Colonies Françaises*, Ed. V. Gadoury, Monaco 2000.

Vivian MANN, *Morocco, Jews and Art in a Muslim Land*. New York: The Jewish Museum/ Merrell Ltd, 2000.

Henri NICOLAI, *De aardrijkskunde van Noord-Afrika*, in: *Noord-Afrika: Eenheid en verscheidenheid*. Brussel: ASLK Grafische Kunstinrichting Meddens, 1977.

Niloo PAYDAR & Ivo GRAMMET (eds.), *The Fabric of Moroccan Life*. Indianapolis: Indianapolis Museum of Art, 2002.

Jacques & Marie-Rose RABATE, *Bijoux du Maroc. Du Haut Atlas à la vallée du Draa*. Edisud / Le Fennec, 1996.

Marie-Rose RABATE & André GOLDENBERG, *Bijoux du Maroc. Du Haut Atlas à la Méditerranée. Depuis le temps des juifs jusqu'à la fin du XXe siècle*. Edisud/Eddif, 1999.

Frederik TIELENS, *Van ruilhandel tot Congo frank; een moeilijke transitie in Congo, deel I en II*, Muntklapper 39 en 40, 2003.

Paul VANDENBROECK, *Azetta. Berber vrouwen en hun kunst*. Gent: Ludion, 2000.

Jan WALGRAVE, *Sieraad, symbool, signaal*. Antwerpen: Koningin Fabiolazaal, 1995.

H.L. WESSELING, *Verdeel en Heers; De deling van Afrika, 1880-1914*, Ed. B. Bakker, Amsterdam 1991.

Met dank aan het Etnografisch Museum, Afrika-afdeling, Suikerrui 19, 2000 Antwerpen voor het ter beschikking stellen van de Berberjuwelen voor dit artikel en aan dhr. Ivo Grammet, Essaouira, Marokko voor de reproductie van de geografische kaart van Marokko.